

NOVI ASPEKTI PROUČAVANJA BITAKA U DOLINI NERETVE I SUTJESKE
(Osvrt na naučni skup »NERETVA-SUTJESKA 1943«)

Ako se malo pažljivije pogleda bibliografija radova u kojima se obrađuje istorija NOR-a i revolucije naroda Jugoslavije (1941—1945), zapaziće se da nijedan događaj iz tog perioda naše istorije nije bio toliko obrađivan kao problem tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive. To je i razumljivo, ako se polazi od toga da su za vrijeme tih ofanziva rješavana sudbonosna pitanja u daljoj egzistenciji jugoslovenskih naroda i da su baš ona privlačila i zaokupljala pažnju velikog broja naših i stranih istoričara. Rezultati njihovih istraživanja danas su brojni i raznovrsni. O bitkama iz doline Neretve i Sutjeske postoji i veoma bogata arhivska građa, sjećanja i drugi izvori.

Pa i pored toga, smatramo da je Vojnoistorijski institut učinio uslugu istorijskoj nauci što je organizovao i održao naučni skup, koji je bio posvećen isključivoj obradi tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive.

Mada naučni skup »Neretva-Sutjeska 1943«, koji je juna 1968. godine održan u Sarajevu, nije mogao biti pošteđen izvjesnih ponavljanja i prezentiranja onoga što je istoriografiji već poznato, mi ga ističemo zbog toga jer je istorijsko saznanje o tim ofanzivama, naročito u nekim pitanjima, podigao na viši stepen.

Kritički prilaz dosadašnjoj historiografskoj literaturi i konsultovanje najnovije građe koja ranijim istraživačima u velikoj mjeri nije bila dostupna, kao i višegodišnje iskustvo posvećeno obradi NOR-a i revolucije, omogućili su izvjesnom broju naučnih radnika da na simpozijumu daju takve priloge koji proučavanje ne samo problematike vezane za 1943. godinu nego i NOR-a u cjelini čine raznovrsnijim i kompleksnijim.

Ako se samo za trenutak apstrahuje uvodno saopštenje — Četvrta i peta neprijateljska ofanziva — u kome je Fabijan Trgo govorio cjelovito o tim bitkama u dolini Neretve i Sutjeske, onda se može zapaziti da je na simpozijumu bilo najviše takvih radova (25) u kojima se prikazuje narodnooslobodilački pokret van domena zimskih i proljetnih operacija, koje je u prvoj polovini 1943. godine vodila Glavna operativna grupa NOVJ u dolini Neretve i Sutjeske. Za razliku od ranije historiografske literature iz tih se saopštenja, po prvi put, jasno vidi koliko se narodnooslobodilačka borba u proljeće 1943. godine bila rasplamsala ne samo u dolini Neretve i Sutjeske, gdje su vođene glavne operacije nego i širom Jugoslavije. Brojni i vrlo dokumentovani radovi su potvrdili činjenicu da u to vrijeme nije bilo nijednog kraja u našoj zemlji koji nije bio na svojevrsan način uključen u opšti pokret otpora naroda Jugoslavije.

Sa ovim su u uskoj vezi i oni radovi (11) u kojima se govori o afirmaciji i problemima afirmacije narodnooslobodilačke borbe van granica porobljene Jugoslavije i o stavu saveznika prema toj borbi. Iako su ova pitanja i odranije bila prisutna u našoj historiografiji, tek je sarajevski skup potvrdio koliko se intenzivno, i to ne samo kod nas, na tome i danas radi. Za razliku od ranijih saznanja o tim pitanjima, koja su često zasnivana i na sporednim ili nedovoljnim izvorima, ovom prilikom se vidjelo da se operiše novom i do sada gotovo nekorišćenom arhivskom građom. To je, zajedno sa nekim drugim okolnostima koje su išle u prilog istraživačima, doprinijelo da su na skupu izrečene i nove ocjene o odjeku narodnooslobodilačke borbe u međunarodnim razmjerama.

Dobavljanje nove arhivske građe u Vojnoistorijski institut i konsultovanje svega onoga što se do sada pojavilo u našoj i stranoj historiografiji o zimskim i proljetnim operacijama 1943. godine, omogućilo je izvjesnom broju učesnika (8) sarajevskog

skupa da daju nove ocjene i o nekim, do sada, malo obrađivanim pitanjima iz oblasti strategije i taktike kojom se služio okupator u tzv. četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi. Mada je i do sada, naročito u redovima vojnih stručnjaka, bilo dosta riječi o okupatorskim i kvizlinškim snagama koje su učestvovala u tim ofanzivama, mislimo da se o svemu tome na sarajevskom skupu govorilo mnogo dokumentovanije, pouzdanije i objektivnije. U dosta velikom broju radova osjeća se napor da se problem obrade dještava okupatorskih snaga osvijetli i iz onih uglova iz kojih se do sada nije ili nije dovoljno ozbiljno prilazilo tim pitanjima. Naročito su, u vezi s ovim, značajna saopštenja, u kojima se govori o propagandnoj djelatnosti okupatora, njegovoj obavještajnoj službi, uticaju nekih privrednih činilaca na borbena dještva, te o izmjenama u sistemu komandovanja i drugim sličnim pitanjima. Za njima ništa nisu izostali oni radovi u kojima je predmet razmatranja NOP i njegove snage. Istaknuto je da su dještva Glavne operativne grupe, kojima je neposredno rukovodio Vrhovni štab, imala osnovni cilj: sačuvati živu silu, osujetiti neprijateljske planove i snažnim protivofanzivama osvojiti novu slobodnu teritoriju. Zajednička crta svih radova koji govore o ovoj problematici, sastoji se u tome što se želi pokazati kako protivnik nije bio isključivi činilac koji je davao pečat operacijama i određivao pravac dještva Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske. Podvlači se kako je odluka o nastupanju snaga NOP-a na istok, ka Hercegovini, Crnoj Gori i dalje prema Srbiji, donijeta ranije i nezavisno od neprijatelja i njegovih namjera.

Nekoliko autora (5), mahom vojnih stručnjaka, istupilo je sa saopštenjima u kojima se obrađuju operativna i taktička rješenja okupatora i jedinica NOP-a iz operacija u dolini Neretve i Sutjeske. Ljubitelji vojne vještine u njima će naći niz zanimljivih detalja o načinu odbrane opkoljene teritorije, izvođenju protivudara, osvajanju utvrđenih mjesta, izvlačenju ranjenika, načinu sadještva i drugim pitanjima.

Posebnu i dosta brojnu grupu radova sačinjavala su ona saopštenja u kojima se prišlo obradi tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive sa etičko-humanističkog aspekta. Mada su pitanja kolektivne svijesti i humanizma, i borbe za ranjenike, još odranije privlačila jedan broj istoričara, književnika, umjetnika i drugih naučnih radnika, o čemu je sporadično i do sada pisano, ipak je tek sarajevski skup potvrdio koliko sve to predstavlja neiscrpnu riznicu za istorijsku obradu. U nizu radova pošlo se od ranjenika kao činioca koji je bio prisutan ne samo u operativnim i taktičkim dještavima krupnih vojnih jedinica NOVJ, nego koji se reflektovao i u svim drugim jedinicama i dopirao do svijesti svakog borca na frontu. Kroz kult ranjenika izbijao je na vidjelo i svakodnevno se potvrđivao osnovni i najdublji etički princip narodno-oslobodilačke borbe i ocrtao karakter NOVJ. Nesumnjivo je da će vrijeme potvrditi kvalitet onih radova u kojima se ističe i naučno dokazuje veza istorijsko-tradicionalnog i kvalitativnog novog shvatanja u pogledu brige prema ranjeniku-saborcu. Iako je kult ranjenika u našoj vojnoj istoriji star onoliko koliko i ona sama, ipak je tek narodnooslobodilačka borba dala teme kultu nova svojstva.

Otkuda to? U uslovima partizanskog ratovanja kada se borba vodila bez dublje i sigurnije pozadine, svakodnevno se nametala briga za ranjenike. Iskustvo iz ranijih borbi, i sadistički postupci okupatora prema zarobljenim narodnim borcima, obavezivali su njihove drugove da se maksimalno založe u cilju odbrane ranjenika. U takvim uslovima sačuvati ranjenika značilo je ne samo sačuvati živu silu, nego je istovremeno posledica toga bila jačanje borbenog morala ostalih boraca. Samo potpunim moralno-političkim jedinstvom zdravih boraca i ranjenika u tzv. četvrtoj i naročito, petoj neprijateljskoj ofanzivi moguće je objasniti neke izvanredno velike podvige koje su izvodile jedinice Glavne operativne grupe u uslovima potpune premoći u živoj sili i materijalnim sredstvima. Isticanje teze da bitke u dolini Neretve i Sutjeske imaju pored vojničkog značaja i veliki humanistički smisao, jer su više nego i jedan drugi događaj, tražile jedinstvo i visoku kolektivnu svijest mase, ima duboko značenje i pokazuje da se naučno saznanje o Neretvi i Sutjesci sve više proširuje.

Okrutni postupak okupatora prema ranjenicima za vrijeme ovih bitaka zainteresovao je i istoričare prava. Oni su istakli da su okupatori, i pored toga što su svojevrsteno prihvatili međunarodne konvencije o zaštiti zarobljenika i ranjenika, izvršili takav masakr nad hiljadama bespomoćnih ranjenika i bolesnika na Pivskoj planini, padinama Zelengore i drugim mjestima operativnog područja za vrijeme tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive, kakvom rijetko ima ravnog u novijoj istoriji. Ne samo zakoni nego i uobičajene nepisane norme o obavezi liječenja i njegovanja ranjenika i bolesnika u praksi su bile zamijenjene brзом likvidacijom i pokoljima. Autori sa-

opštenja navode da tom prilikom nije bilo pošteđeno čak ni ljudstvo koje je bilo zaduženo da se brine o ranjenima i bolesnima, kao ni civilno stanovništvo. Samo na teritoriji BiH, prema njihovim podacima, ubijeno je u toku četvrte ofanzive oko 5.568 civilnih lica, dok je u petoj ofanzivi broj ubijenih lica bio nešto manji, jer se borba vodila na slabo naseljenom zemljištu. Uporedo s represalijama nad stanovništvom, masovno su razarana i uništavana i ljudska naselja. Zbog takve okrutnosti okupatora prema civilnom stanovništvu, koja je borcima NOP-a bila poznata još od ranije, desilo se to da je masa naroda — nekoliko hiljada ljudi — našla utočište u partizanskim kolonama i velikim zbjegovima po planinama. Svi ovi zbjegovi do kojih je u toku nastupanja dopro okupator, bili su uništeni. O broju poginulih i odvedenih sačuvani su veoma šturi podaci. Jedino se pretpostavlja da je iz boračkog sastava Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba za vrijeme pete neprijateljske ofanzive ostalo na bojištu oko 30% ljudstva. Među njima se nalazi sedam članova AVNOJ-a, dva člana Vrhovnog štaba, više desetina ljekara, nekoliko stotina bolničkog osoblja i nekoliko hiljada boraca i civilnih lica.

Ako pogledamo u cjelini saopštenja koja su podnijeta na simpozijumu »Neretva-Sutjeska 1943« u Sarajevu, onda možemo konstatovati sljedeće:

1. Iako se ovaj skup pripremao i održavao pod nazivom »Neretva-Sutjeska 1943«, on nije bio strogo tematski i problemski ograničen. Osim saopštenja za koja se može tvrditi da se direktno odnose na proučavanje bitaka u dolini Neretve i Sutjeske, bilo je i takvih radova, i to ne mali broj, koji izlaze iz tog okvira i obrađuju NOP u mnogo širim razmjerama.

2. Među osamdeset sedam radova, koliko ih je ukupno prijavljeno za ovaj naučni skup, nalazi se i nekoliko saopštenja koja bi teško mogla izdržati ozbiljniju naučnu kritiku. Stiže se, naime, dojam da jedan broj naučnih radnika, i to naročito početnika, u želji da bude aktivno prisutan na svim naučnim skupovima (koji nisu rijetki (istupaju na mnogima od njih bez ozbiljnih priprema).

3. Ono po čemu ovaj skup dolazi u red uspješnih naučnih sastanaka, jesu radovi istraživačkog karaktera, zasnovani na dugogodišnjim studiranjima pojedinih problema. U tom pogledu treba izdvojiti uvodno saopštenje, zatim nekoliko saopštenja koja se odnose na proučavanje strategije i taktike jedinica NOP-a i okupatorskih snaga, onda gotovo sva saopštenja koja tretiraju problem afirmacije NOP-a u međunarodnim razmjerama, a naročito saopštenja u kojima se pristupa obradi i obrađuje humanistička strana NOB-e. Ovde posebno ističemo rad Gojka Nikoliša »Ranjenici kao operativni i moralni faktor u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi«.

4. Rad skupa, poslije nekoliko tematski širih radova, odvijao se po sekcijama, i to je omogućilo da se temeljito razmatraju razna, do sada, sporna pitanja u našoj istoriografiji oko razvitka NOP-a u 1943. godini.

5. Organizator skupa — Vojnoistorijski institut — je uspio da na ovaj način sastanak okupi do sada najveći broj domaćih i stranih naučnih radnika koji se bave novijom istorijom.

6. Na bazi građe koju je pribavio i sredio Vojnoistorijski institut, kao i druge srodne ustanove, učesnici skupa bili su u mogućnosti da se pojave sa takvim saopštenjima u kojima se ne samo iznose nove i do sada malo poznate činjenice i stavovi nego i vrši kritika cjelokupne ranije istoriografije o bitkama u dolini Neretve i Sutjeske.

7. Zato je opravdano očekivati da će organizator tek publikovanjem istorijske građe sa ovoga skupa završiti svoju nesumnjivo značajnu aktivnost na polju istoriografije o narodnooslobodilačkom ratu i revoluciju. To bi, svakako, imalo određeni značaj i za naučne radnike i za širu javnost.

Zdravko ANTONIĆ